

MARIA STINIA (Kraków)
orcid.org/ 0000-0003-2921-3758

SZKOŁA NA KRAŃCU GALICJI. GIMNAZJUM PRYWATNE W BORSZCZOWIE 1909–1914

Abstract

A SCHOOL ON THE OUTSKIRTS OF GALICIA. THE PRIVATE *GIMNAZJUM* IN BORSHCHIV 1909–1914

The secondary school (*gimnazjum*) in the town of Borshchiv (Borszczów) was established in 1909. An important figure who took part in its creation was Count Tadeusz Czarkowski-Golejewski. Though the school had existed for a short period before the First World War, it utilized interesting educational solutions based on student autonomy, relationship with the parents and combining intellectual and physical effort. In the local community the school gave the incentive to develop regionalism. Due to a large number of auditors taking part in the lessons, and evening courses for girls, elements of co-education were introduced in the provinces. Co-operation with branches of the “Falcon” Polish Gymnastic Society as well as involvement of local medical community made it possible to popularize physical education and provide medical and hygienic supervision to a large group of young people. The pedagogical offer of the school was above all directed to Polish people from the town and its vicinity, which was evident in the changing ethnic and religious structures.

Keywords: Borshchiv (Borszczów), education, Galicia, secondary school (*gimnazjum*)

Słowa kluczowe: Borszczów, oświata, Galicja, gimnazjum

Borszczów w omawianym czasie położony był pomiędzy Czortkowem a granicą z Rosją na Zbruczu, leżał na północny wschód od Zaleszczyk i na południowy zachód od Husiatyna. Od Bukowiny powiat borszczowski oddzielał Dniestr. W okresie autonomii galicyjskiej miasteczko było siedzibą starostwa powiatowego i rady powiatowej, urzędu podatkowego. Znajdowały się tam parafie obu obrządków. Struktura wyznaniowa ludności składała się z trzech, niemalże równych części, z niewielką przewagą ludności katolickiej. Około 1880 roku w Borszczowie było 1438 rzymskich katolików, 1190 grekokatolików i 998 wyznawców judaizmu. Miejscowość miała tradycje handlowe targów bydłem. Przygraniczne położenie kusilo przemysłowców i handlarzy kradzionymi końmi. W położonej niedaleko miejscowości znajdowała

się twierdza Okopy św. Trójcy¹. W powiecie borszczowskim dostęp do oświaty był możliwy jedynie na poziomie szkoły ludowej, co i na krańcach Galicji na przełomie wieku XIX i XX zaczęło się zmieniać wraz ze wzrostem aktywności społecznej. Jednym z pól, na którym się on ujawnił, była oświata.

Rosnące aspiracje społeczeństwa galicyjskiego wyrażały się chęcią umożliwienia młodzieży kształcenia na poziomie średnim. Było to efektem dokonujących się przeobrażeń w życiu społecznym, w tym poszerzeniem prawa wyborczego, osłabienia centralizmu wiedeńskiego, wzrostu aktywności lokalnych samorządów i powstawania wielu stowarzyszeń i fundacji. Przyczyniało się to wszystko do wzrostu świadomości obywatelskiej, prowadziło do istotnych zmian w mentalności i budowało poczucie odpowiedzialności za lokalną społeczność. Siatka gimnazjów, jaką dysponowało wówczas państwo, nie wystarczała rozbudowanym ambicjom edukacyjnym społeczeństwa. Wprawdzie dzięki sprawnemu działaniu Rady Szkolnej Krajowej podwojono liczbę szkół elementarnych, ale równocześnie miało to wpływ na wzrost wśród młodzieży potrzeby kontynuowania kształcenia na kolejnych, wyższych szczeblach edukacji². Jedyną możliwością pozostawało więc tworzenie nowych, średnich placówek prywatnych. Na ich rozwój niewątpliwym wpływ miało również widoczne od początku XX wieku ożywienie gospodarcze, dzięki któremu możliwe stało się partycypowanie w kosztach utrzymania szkoły przez szersze grupy społeczne. Istotnym czynnikiem był też rozwój idei narodowych, który na terenach zróżnicowanych etnicznie polaryzował postawy i na drodze rywalizacji stymulował rozwój prywatnych placówek oświatowych. W efekcie tego w kilku niewielkich ośrodkach powstały w krótkim czasie szkoły z polskim i ukraińskim językiem wykładowym (w Czortkowie, Dolinie, Horodence, Jaworowie, Zbarażu). Ważną grupą społeczną dążącą do podniesienia poziomu wykształcenia swojej młodzieży była ludność żydowska, stanowiąca znaczącą część mieszkańców, zwłaszcza wschodnich powiatów Galicji³. Szeroko włączała się ona w nurt świeckiego szkolnictwa średniego, a w wielu szkołach prywatnych uczniowie pochodzenia żydowskiego stanowili nawet większość (np. w Czortkowie, Kutach, Horodence, Husiatynie, Kałuszu, Skałacie, Zaleszczykach, Zbarażu). Zjawisko to dotyczyło także szkół żeńskich – w Jarosławiu, im. Królowej Jadwigi w Krakowie, J. Galdblatt-Kammerling we Lwowie, II gimnazjum żeńskiego w Tarnowie oraz w Stanisławowie i Samborze. Bodźcem stymulującym działania społeczne na rzecz oświaty gimnazjalnej było również dopuszczenie kobiet do studiów wyższych. Przy braku placówek państwowych przeznaczonych dla dziewcząt, w których poprzez egzamin maturalny mogłyby

¹ *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. F. Sulimirski, B. Chlebowski, W. Walewski, t. 1, Warszawa 1880, s. 326–328.

² M. Stinia, *Rola społeczeństwa galicyjskiego jako organizatora średniego szkolnictwa prywatnego w okresie autonomii*, [w:] *Z dziejów polskiej kultury i oświaty od średniowiecza do początków XX wieku*, red. K. Jakubiak, T. Maliszewski, Kraków 2010, s. 133–144.

³ M.J. Adamczyk, *Edukacja a przeobrażenia społeczności żydowskich w monarchii habsburskiej 1774–1914*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, No 2034, Prace Pedagogiczne CXXIV, Wrocław 1998, s. 81. Zob. też K. Rędziański, *Żydowskie szkolnictwo świeckie w Galicji w latach 1813–1918*, Częstochowa 2000.

uzyskać prawo studiowania, szkoły prywatne stały się naturalną drogą umożliwiającą kobietom uzyskanie uniwersyteckiego wykształcenia. Liczba takich szkół była jednak niewystarczająca, wobec czego wykorzystywano prowincjonalne męskie gimnazja prywatne, do których uczennice zapisywano jako prywatystki i hospitantki⁴.

Pojawienie się szkół prywatnych było wynikiem nie tylko stosunkowo liberalnych przepisów dających prawo założenia szkoły każdemu, kto jest w stanie ją zabezpieczyć pod względem finansowym i naukowo-dydaktycznym, lecz także efektem poszerzenia swobód obywatelskich zagwarantowanych konstytucją grudniową oraz ustawą o stowarzyszeniach z 15 listopada 1867 roku⁵. Przepis zawarty w Rozporządzeniu Ministerstwa Wyznań i Oświaty z 15 września 1849 roku zawierający *Zarys organizacji gimnazjów i szkół realnych w Austrii* głosił, że „każdy ma prawo założenia gimnazjum” (§ 3 pkt. 1). Do uzyskania pozwolenia ministerstwa na otwarcie szkoły niezbędne było jeszcze wykazanie, iż „środki utrzymania zakładu zabezpieczone są przynajmniej wysokim stopniu prawdopodobieństwa na szereg lat, a urządzenie zakładu odpowiada przepisom tej ustawy”⁶. Czas szczególnie intensywnego rozwoju prywatnego szkolnictwa średniego w Galicji przypadł na lata 1908–1913, kiedy to polityka tworzenia nowych szkół państwowych uległa wyraźnemu zahamowaniu, przy równoczesnym, stałym wzroście świadomości znaczenia posiadania odpowiedniego wykształcenia i dużym napływem uczniów pochodzenie chłopskiego i żydowskiego, aktywnością lokalnych działaczy, zwłaszcza posłów na Sejm Krajowy. Przed wybuchem I wojny światowej liczba placówek prywatnych przewyższała liczbę państwowych. Ogółem na 128 gimnazjów szkół państwowych było 56, a prywatnych 72. Z tych ostatnich aż 66 posiadało całkowite lub częściowe prawa szkół publicznych⁷.

Bardzo charakterystyczne było rozmieszczenie prywatnych gimnazjów w Galicji. Przede wszystkim lokowano je w dużych ośrodkach edukacyjnych, w których dominowały prywatne szkoły żeńskie, a niewielka liczba męskich była alternatywą dla przepełnionych placówek państwowych. Największymi ośrodkami były Lwów oraz Kraków, prywatne szkoły żeńskie zorganizowano także w Jaśle, Nowym Sączu, Przemyślu, Rzeszowie i Tarnowie. Kolejną dużą grupę gimnazjów stanowiły placówki utworzone na początku XX wieku we wschodniej części prowincji. Początek akcji ich zakładania dali w 1907 roku mieszkańcy Czortkowa, a za ich przykładem powołano do życia prywatne gimnazja w Borszczowie, Horodence, Husiatynie, Jaworowie, Kałuszu, Komarnie, Kopiczyńcach, Podhajcach, Rohatynie, Skałacie, Turce, Zaleszczykach, Zbarażu i innych⁸. Gimnazja prywatne dla 30

⁴ M. Stinia, *Rola społeczeństwa galicyjskiego...*, s. 133–144.

⁵ M. Janelli, K. Missona, *Zbiór ustaw i rozporządzeń odnoszących się do szkół średnich w Galicji*, t. 1: *Szkoła*, z. 1, Lwów 1914, s. 5.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Sprawozdanie Rady Szkolnej Krajowej o stanie wychowania publicznego za rok 1910/11. Szkoły średnie*, Lwów 1912, s. XII–XIV.

⁸ *Sprawozdanie z działalności Zarządu Towarzystwa Szkoły Średniej w Czortkowie w roku szkolnym 1913/1914*, [w:] *Sprawozdanie dyrekcji prywatnego gimnazjum im. Juliusza Słowackiego w Czortkowie za rok 1913/1914*, Czortków 1914, s. 40.

miast galicyjskich były jedynymi ośrodkami edukacyjnymi, a osiem z nich znajdowało się w miejscowościach niebędących nawet siedzibą powiatu⁹. Największy ciężar utrzymania nowych szkół spoczął na towarzystwach społecznych, które integrując lokalne środowiska na rzecz idei edukacji, brały na siebie koszty ich utrzymania. W powstaniu szkoły średniej widziano szansę na ożywienie miejscowości i jej rozwój oraz możliwość awansu społecznego miejscowej ludności. Praktycznymi motywami były także odległość od najbliższej placówki państwowej, wysokie koszty utrzymania uczniów poza miejscem zamieszkania oraz faktyczna liczba uczniów, jaka podejmowała lub mogła podjąć naukę w szkole średniej¹⁰.

W akcję tworzenia nowych placówek oświatowych często angażowali się galicyjscy arystokraci. Wśród osób wspierających utrzymanie miejscowych szkół byli Edward Mycielski w Chrzanowie, Roman Potocki w Łańcucie, Andrzej Szeptycki we Lwowie, Adam Gołuchowski w Husiatynie¹¹. Podobnie na powstanie gimnazjum w Borszczowie miał wpływ hr. Tadeusz Czarkowski-Golejewski¹². Otrzymał on dobra w Wysuczce oraz tytuł hrabiowski dzięki adopcji przez swoją bezdzietną ciotkę, Marię Felicję Czarkowską z domu hrabiankę Golejewską (1805–1893), pod warunkiem przyjęcia przez niego jej nazwiska panińskiego¹³. Był z wykształcenia prawnikiem, zaangażowanym w sprawy oświatowe (od 1894 r. był przewodniczącym Rady Szkolnej we Lwowie). Był też posłem na Sejm Krajowy oraz do Rady Państwa w Wiedniu IX kadencji (1897–1901)¹⁴. W sprawy zakładania nowych szkół średnich angażowało się również Towarzystwo Szkoły Ludowej (TSL), które w roku 1908 podjęło decyzję o rozszerzeniu swojej działalności na ten typ szkół. Rozpoczęta rok później akcja wspierania polskich szkół kresowych zaowocowała współpracą pomiędzy miejscowymi kołami TSL i zarządami gimnazjów prywatnych. Bursy będące po opieką TSL, których istnienie umożliwiała uboższej ludności umieszczanie dzieci w szkołach, zostały udostępnione także uczniom gimnazjów prywatnych, między innymi w Borszczowie, Czortkowie i Zbarażu. Tym samym TSL włączyło się na obszarach o zróżnicowanej strukturze narodowej i religijnej w rywalizację narodowościową.

Wobec działań podjętych przez przedstawicieli sąsiednich miast powiatowych (w Czortkowie i Husiatynie), które rozpoczęły starania o nowe szkoły średnie, również w Borszczowie zawiązało się Towarzystwo Szkoły Średniej, a jego prezesem został Tadeusz Czarkowski-Golejewski. W przeciwieństwie do dominującego modelu, jakim było gimnazjum klasyczne, zdecydowano się na utworzenie gimnazjum

⁹ H. Kramarz, *Stan ilościowy gimnazjów galicyjskich w latach 1867–1914*, „Studia Historyczne”, 29, 1986, z. 3 (114), s. 371.

¹⁰ M. Stinia, *Rola społeczeństwa galicyjskiego...*, s. 133–144.

¹¹ *Ibidem*, s. 133–144.

¹² *III. Sprawozdanie Dyrekcji Polskiego Gimnazjum Realnego z prawami szkół rządowych w Borszczowie za rok szkolny 1911/1912*, Borszczów 1912, s. 55.

¹³ *Pamiętnik Tadeusza Czarkowskiego-Golejewskiego pierwszego ordynata na Wysuczce*, Borszczów 1905.

¹⁴ *Wybory do Rady Państwa*, „Gazeta Lwowska”, nr 68 z 25 marca 1897 r., s. 2.

realnego. Szkoły tego typu powstawały od roku 1908, kiedy to minister oświaty Gustaw Marchet zdecydował o ich wprowadzeniu, równoległe do gimnazjów klasycznych. Rada Szkolna Krajowa wydała odpowiednie decyzje w lipcu i sierpniu 1909 roku¹⁵. Różnice programowe były stosunkowo niewielkie. Zwiększono liczbę godzin z geografii, przyrody i rysunków, usunięto z programu nauczania grekę, a na jej miejsce wprowadzono język francuski, dodano też geometrię wykreślną i zwiększono liczbę godzin chemii. Program dwóch pierwszych klas gimnazjum realnego nie różnił się od programu gimnazjum klasycznego. Nowy model szkoły stanowił reakcję na głosy krytycznie oceniające dotychczasowy system nauczania.

W Borszczowie zdecydowano się zatem na bardziej praktyczny typ szkoły. Naukę rozpoczęto w roku szkolnym 1909/1910. Istotną kwestią była sprawa uzyskania praw szkół publicznych. Gimnazjum musiało spełnić odpowiednie warunki co do pomieszczeń szkolnych, zabezpieczenia finansowego, wyposażenia materialnego oraz przygotowanej kadry. Szkoła szybko doczekała się własnego budynku, gdy Towarzystwo Szkoły Średniej w Borszczowie zakupiło odpowiedni obiekt, który zaadaptowano do potrzeb szkolnych. Poza tym RSK skierowała do pracy w gimnazjum borszczowskim grupę nauczycieli, która sprostała wymogom wizytacji inspektora szkolnego, dr. Karola Opuszańskiego, co wpłynęło na uzyskanie odpowiednich praw¹⁶. Patronem borszczowskiej młodzieży wybrano św. Stanisława Kostkę, a program wychowawczy, jaki był realizowany, opierał się na zasadach wychowania narodowego. Ponieważ gimnazja ukraińskie powstały w Czortkowie, Dolinie, Horodence, i Jaworowie, w borszczowskim gimnazjum podkreślano polski charakter szkoły.

Ordynat podjął również decyzję o uruchomieniu bursy. Wsparcia udzieliło TSL oraz wiele osób prywatnych. Na początku, w roku szkolnym 1910/1911 otworzono bursę włościańską, co pozwoliło na udzielenie pomocy 12 uczniom. Współpraca pomiędzy Towarzystwem a miejscowym kołem TSL była udana, ponieważ obu przewodził T. Czarkowski-Golejewski. W roku szkolnym 1911/12 zakupiono budynek dla bursy i mieszkanie znalazło tam 26 uczniów. Obiekt planowano powiększyć tak, aby wystarczył dla 60 wychowanków¹⁷. Na życzenie prezesa Towarzystwa bursa otrzymała imię Felicji Marii hr. Czarkowskiej-Golejewskiej. Była ona udostępniana wyłącznie katolikom. Społeczność żydowska postanowiła również zorganizować bursę dla swoich uczniów¹⁸. Także tutaj ofiarność społeczeństwa dała o sobie znać i dzięki datkom oraz współpracy z TSL udało się ją uruchomić.

¹⁵ S.I. Możdżeń, *Reformy szkoły średniej w Galicji w latach 1884–1914*, Kielce 1989, s. 222; M. Stinia, *Gimnazjum klasyczne czy realne? Dylematy średniego szkolnictwa prywatnego w Galicji 1867–1914*, [w:] *Galicia. Studia z dziejów społeczno-gospodarczych*, red. M. Vaczkowski, T. Kargol, Kraków 2017, s. 53–66.

¹⁶ Центральний державний історичний архів України, м. Львів, Fond 178 Rada Szkolna Krajowa, opis 3, sprawa 970: Korespondencja z ministerstwem oświaty w sprawie nadania prywatnemu gimnazjum w Borszczowie praw gimnazjum państwowego, rok 1911, k. 1–17.

¹⁷ III. *Sprawozdanie Dyrekcji Polskiego Gimnazjum Realnego z prawami szkół rządowych w Borszczowie za rok szkolny 1911/1912...*, s. 55–56.

¹⁸ II. *Sprawozdanie Dyrekcji Polskiego Gimnazjum Realnego z prawami szkół rządowych w Borszczowie za rok szkolny 1910/1911*, Borszczów 1911, s. 5.

Na czele szkoły stał dyrektor, który praktycznie zawsze w wypadku szkoły prywatnej był profesorem gimnazjum państwowego, którego RSK urlopowwała na określony okres, po czym wracał do swojej placówki. W pierwszym roku funkcjonowania szkoły dyrektorem mianowano Władysława Dropiowskiego (1909–1910), nauczyciela języka polskiego i łacińskiego, późniejszego dyrektora gimnazjum we Lwowie¹⁹. Pasjonował się on historią literatury polskiej i publikował prace z tego zakresu. Po nim funkcję objął Władysław Kucharski (1910–1912), profesor IV gimnazjum we Lwowie, z wykształcenia historyk i geograf. Studiował we Lwowie pod kierunkiem Ludwika Finkla oraz we Fryburgu. Wcześniej uczył też w Brzeżanach. Był autorem licznych monografii historycznych, poezji i utworów scenicznych²⁰. Kolejną osobą stojącą na czele szkoły w latach 1912–1917 był Kazimierz Sośnicki. Studiował we Lwowie Paryżu, Lipsku, Genewie i Zurichu. Uczył matematyki i nauk przyrodniczych, także w gimnazjach Lwowa, Sanoka, później pracował w nadzorze oświatowym i szkolnictwie wyższym²¹. Karierę kontynuował aż do lat 80. XX wieku²². Ostatnim w omawianym okresie był Bronisław Kryczyński, absolwent Uniwersytetu Jagiellońskiego, który pracował jako nauczyciel gimnazjalny w między innymi w Nowym Sączu, a potem w Mielcu, gdzie pełnił funkcję dyrektora szkoły²³. Kadre zasiliли głównie nauczyciele z gimnazjum w Kołomyi. Byli to głównie suplenci nieegzaminowani i egzaminowani. Spośród nich wyróżniał się Szymon Wierdak, który pracował tam od powstania gimnazjum. Zapalony entuzjasta botaniki był bardzo aktywnym pedagogiem, organizującym szereg wycieczek dla uczniów z zakresu geografii, geologii i botaniki. Przebywał w Borszczowie do 1915 roku, a następnie przeniósł się do Krakowa, nadal pracując jako nauczyciel. Jednocześnie początkowo społecznie, a następnie zawodowo związał się z Instytutem Botaniki Uniwersytetu Jagiellońskiego. Współpracował z Marianem Raciborskim na rzecz ochrony przyrody oraz Władysławem Szaferem w zakresie botaniki. W 1918 roku obronił doktorat na UJ i wyjechał do Lwowa, gdzie pracował w Krajowej Szkole Wyższej Gospodarstwa Lasowego, włączonej później wraz ze Szkołą Rolniczą w Dublinach do Politechniki Lwowskiej, gdzie w 1929 roku uzyskał stopień profesora. Zajmował się botaniką leśną i dendrologią. Do Krakowa powrócił w 1946 roku²⁴.

¹⁹ J. Starnawski, *Dropiowski Władysław*, [w:] *Słownik badaczy literatury polskiej*, red. J. Starnawski, Łódź 1998, t. 2, s. 102–103.

²⁰ A. Puszka, *Nauczyciele historii i geografii państwowych szkół średnich w Galicji w okresie autonomii (1868–1914)*, Lublin 1999, s. 212–214. Dwaj synowie Kucharskiego zginęli w walkach o Lwów w 1918 r.

²¹ H. Góra, *Kazimierz Sośnicki*, „Polski Słownik Biograficzny”, t. 40, Warszawa–Kraków 2000–2001, s. 612–615; S. Wołoszyn, *Kazimierz Sośnicki (1883–1976), pedagog, profesor UMK*, [w:] *Toruńscy twórcy nauki i kultury (1945–1985)*, Warszawa 1989, s. 295–301.

²² K. Sanojca, *Relacje polsko-ukraińskie w szkolnictwie państwowym południowo-wschodnich województw Drugiej Rzeczypospolitej*, Kraków 2013, s. 80–81.

²³ G. Czerwiński, *Stanisław Kryczyński wspomnienia, utwory poetyckie, eseje*, Białystok 2014, s. 18.

²⁴ A. Kozikowski, *Szymon Wierdak (1883–1949). Wspomnienie pośmiertne*, „Sylwan”, 39, 1949, nr 3–4, s. 3–7.

W szkole uczono religii chrześcijańskiej dwóch obrządków i religii mojżeszowej, uczniowie mieli osobne zajęcia z właściwym duchownym i nauczycielem religii mojżeszowej²⁵. Od początku istnienia placówki zdecydowano się na przyjmowanie dziewcząt jako hospitantek i prywatystek. We wrześniu 1910 r. RSK zezwoliła na udzielanie nauki w gimnazjum uczennicom prywatnym, a w grudniu tegoż roku na wspólne z chłopcami uczestniczenie w lekcjach religii²⁶. W godzinach popołudniowych w szkole uczyły się dziewczęta w klasach równoległych. Gimnazjum szybko się rozwijało, w pierwszym roku do szkoły chodziło 42 chłopców, w drugim wśród ogółem 123 uczniów było 27 dziewcząt²⁷. W roku szkolnym 1911/1912 uczyło się 40 dziewcząt i 159 chłopców, a w kolejnym roku 50 uczennic i 188 uczniów. W ten sposób w Borszczowie praktycznie funkcjonowała koedukacja.

Pod względem wyznaniowym dominowali początkowo uczniowie wyznania mojżeszowego: 50 chłopców i 18 dziewcząt, drugą pod względem liczebności grupą stanowili katolicy: 30 chłopców i 7 dziewcząt, a grekokatolików było 15 chłopców i dwie dziewczynki. Uczniowie pochodzili przede wszystkim z Borszczowa i okolicy, a rodzice głównie wywodzili się spośród kupców, rzemieślników, urzędników, rolników. W roku szkolnym 1912/1913 zmieniła się struktura narodowościowa uczniów, gdy wyrównała się liczba uczniów katolickich i żydowskich (było ich po 81, a liczba grekokatolików pozostawała stała i wynosiła 26). Zmiana ta była wynikiem zwiększenia się liczby dzieci chłopskich w szkole, które mogły uczęszczać do niej dzięki powiększeniu bursy. Wśród dziewcząt nadal największą grupę stanowiły dziewczęta żydowskie (27), drugą katolickie (17), a trzecią grekokatolickie (3)²⁸.

Wszystkim nowo przyjętym uczniom zalecano zaopatrzenie się w książeczkę opracowaną przez doktora Jana Piątka *Zasady przyzwoitego zachowania*, która była uzupełnieniem i wyjaśnieniem szkolnych przepisów dotyczących dyscypliny²⁹. Ponadto pewien problem stanowiła kwestia higieny uczniów pochodzących z okolicznych wiosek. Prowadzono więc edukację w tym zakresie oraz starano się działać na rzecz polepszenia ich stanu zdrowia. Opiekę nad uczniami sprawowali lekarz i sekretarz Towarzystwa Szkoły Średniej w Borszczowie dr Jakub Kittner oraz lekarz powiatowy dr Jan Niemczewski. Organizowanie cotygodniowych wycieczek zapewniało odpowiednią porcję ruchu i zabawy³⁰. Sali gimnastycznej udostępniało miejscowe koło Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”. Dzięki tym staraniom do wybuchu wojny nie zanotowano żadnych chorób zakaźnych w szkole i w bursie.

²⁵ II. *Sprawozdanie Dyrekcji Polskiego Gimnazjum Realnego z prawami szkół rządowych w Borszczowie za rok szkolny 1910/1911...*, s. 9.

²⁶ Ibidem.

²⁷ Ibidem, s. 42.

²⁸ IV. *Sprawozdanie Dyrekcji Prywatnego gimnazjum realnego w Borszczowie za rok 1912/1913*, Borszczów 1913, s. 31.

²⁹ Ibidem; *Zasady przyzwoitego zachowania się uczniów szkół średnich*, według Juliusza Wisnara, oprac. Jan Piątek, Lwów 1912.

³⁰ II. *Sprawozdanie Dyrekcji Polskiego Gimnazjum Realnego z prawami szkół rządowych w Borszczowie za rok szkolny 1910/1911...*, s. 4–5.

Dla dziewcząt program nauczania wzbogacono o zajęcia z robót ręcznych (dwie godziny tygodniowo). Uczono robót szydełkowych, wykonywania koronek igłowych, wyszywania ścięciem płaskim, tworzenia aplikacji i tkania gobelinów. Przy szkole prowadzono też inne kursy, między innymi przygotowujące do egzaminu wstępnego do gimnazjum. Obejmowały one naukę języka polskiego (4 godz.), niemieckiego (5 godz.) i rachunków (3 godz.) i odbywały się po południu³¹. Zajęcia wprowadzono, by zwiększyć szanse młodzieży chłopskiej na przyjęcie do szkoły oraz wyrównać braki w posługiwaniu się językiem polskim przez uczniów żydowskich.

W Borszczowie nie stroniono od nowinek pedagogicznych i już w roku szkolnym 1912/1913 w klasach III i IV działały gminy szkolne³². Było to *novum* w galicyjskich szkołach, w których do tego czasu pewną formę samorządności stanowiły Czytelnie Uczniowskie. Koncepcja gmin klasowych zwracała uwagę na kwestie związane z kształtowaniem charakteru i przygotowaniem do świadomego udziału w życiu społecznym. Pomysł zrodził się w Stanach Zjednoczonych. W roku 1897 Wilson Lindsay Gill (1851–1941) amerykański przedsiębiorca, prawnik, pedagog oraz działacz na rzecz edukacji patriotycznej w szkołach amerykańskich utworzył w Nowym Jorku pierwszą gminę szkolną opartą na idei kształcenia moralnego i obywatelskiego. Jego idea szkolnego samorządu, zastosowana w tak zwanych *school cities*, pozwalała na szeroki dostęp uczniów do stanowienia o sobie, swojej klasie i szkole. W austriackiej części monarchii pierwsze tego typu gminy zorganizował Karl Prodingler (1875–1948), nauczyciel gimnazjalny uczący języków klasycznych w latach 1908–1918 w Puli. Właśnie tam w 1909 roku powstała w Austro-Węgrzech pierwsza gmina szkolna. Pracując na terenach zróżnicowanych narodowo Prodingler propagował ideę, by gmina reprezentowała wszystkich uczniów, bez względu na wyznanie oraz narodowość. Jego koncepcja na terenie galicyjskim, wobec rosnących konfliktów polsko-ukraińskich na terenie szkół średnich, mogła stanowić środek zaradczy. Gminy szkolne miały być również antidotum na problemy dyscyplinarne w szkołach. W opisywanym okresie gimnazja galicyjskie podlegały znaczącym procesom demokratyzacyjnym. W szeregach uczniów systematycznie rosła grupa młodzieży pochodzących z rodzin włościańskich oraz rzemieślniczych, zwłaszcza pochodzenia żydowskiego. Rodziło to określone problemy wychowawcze, a zróżnicowanie społeczne i narodowe uczniów wymagało odmiennych zachowań nauczycieli. Wobec tego amerykańską koncepcję uznawano za pożyteczną, jednak na pomysł przekazania młodzieży części odpowiedzialności za dyscyplinę zdecydowało się w Galicji niewiele szkół³³.

W kolejnych latach istnienia gimnazjum gmach szkolny powiększono o nadbudowanie piętra. Było to konieczne, ponieważ szybko rosła liczba zapisywanych uczniów. Szkoła posiadała własne boisko i ogród szkolny do dyspozycji uczniów. Wszystkie

³¹ IV. Sprawozdanie Dyrekcji Prywatnego gimnazjum realnego w Borszczowie za rok 1912/1913..., s. 29.

³² Ibidem, s. 24.

³³ M. Stinia, *U początków uczniowskiej samorządności – gminy szkolne w autonomicznej Galicji* (w druku); eadem, *Narodziny uczniowskiej samorządności w świetle materiałów źródłowych z gimnazjum w Stanisławowie (1911)*, „Rocznik Przemyski”, 56, Historia, z. 1 (25), 2020, s. 151–160.

te inwestycje były możliwe dzięki wsparciu społeczeństwa Galicji (przysłano dary rzeczowe, krzewy, sadzonki kwiatów i drzew, bloczki betonowe na schody i parkan). Gimnazjum w Borszczowie otrzymywało wsparcie od wielu różnych instytucji i osób prywatnych. Przy okazji rozbudowy szkoły do jej wyposażenia i urządzenia przyczyniły się Krakowskie Towarzystwo Gospodarcze, Straż Polska z Krakowa, miejscowa Rada Powiatowa, Towarzystwo Sztuk Pięknych we Lwowie, a także właściciel miejscowej drukarni P. Seidmann, który przez cały okres funkcjonowania szkoły dostarczał bezpłatnie wszystkich niezbędnych druków³⁴. Podobnie rzecz się miała przy wyposażaniu biblioteki szkolnej. Swoje darowizny przekazywały Rada Szkolna Krajowa, Towarzystwo Nauczycieli Szkół Wyższych, Towarzystwo Literackie we Lwowie, Polskie Towarzystwo Pedagogiczne, Towarzystwo Sztuk Pięknych we Lwowie, Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, redakcja czasopisma „Kosmos”, „Miesięcznika Heraldycznego”, Wydawnictwo Życie, księgarnie Hermana Itenberga i Kazimierza Stanisława Jakubowskiego ze Lwowa (który oprócz darowizny udzielał 20% zniżki na wydawane przez siebie książki), Księgarnie Polskie z Poznania i Lwowa, Gebethnera i Sp. z Krakowa, Macierz Polska ze Lwowa, Wydział Krajowy Sejmu³⁵. Miejscowi aptekarze dostarczali leków po obniżonych cenach³⁶. Nawet drobne formy wsparcia były ważne w niezbyt zasobnym, małomiasteczkowym środowisku. Niestety I wojna światowa przerwała rozwój gimnazjum borszczowskiego i zniszczyła jego bazę materialną. Pomimo położenia na głębokiej prowincji, szkoła wprowadziła ciekawe rozwiązania wychowawcze oparte na samorządności uczniów, a podczas nauki zwracano uwagę na znaczenie środowiska regionalnego. Poprzez organizację kursów popołudniowych dla dziewcząt wprowadzono elementy koedukacji. Współpraca z oddziałem „Sokoła” i zaangażowanie się miejscowych środowisk lekarskich pozwoliły na objęcie wychowaniem fizycznym oraz nadzorem medycznym i higienicznym licznej grupy młodzieży. Niestety szkoły nie udało się upaństwowić po zakończeniu I wojny światowej i środowisko borszczowskie do 1939 roku musiało pokrywać koszty edukacji miejscowej młodzieży na poziomie średnim. Gimnazjum borszczowskie było typowym przykładem przemian oświatowych na prowincji galicyjskiej, jakie miało miejsce w okresie autonomii. Jednak wyróżniało je to, iż zaangażowani w jego powstanie i działalność mieszkańcy prowadzili bardzo spójną politykę wychowawczą, dobroczynną i prozdrowotną. Wpływ na nią miała niewątpliwie postać Tadeusza Czarkowskiego-Golejewskiego.

Bibliografia

Źródła archiwalne:

Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 178 Rada Szkolna Krajowa, op. 3, spr. 970: Korespondencja z ministerstwem oświaty w sprawie nadania prywatnemu gimnazjum w Borszczowie praw gimnazjum państwowego, rok 1911, k. 1–17.

³⁴ III. *Sprawozdanie Dyrekcji Polskiego Gimnazjum Realnego z prawami szkół rządowych w Borszczowie za rok szkolny 1911/1912...*, s. 4.

³⁵ Ibidem, s. 6, 54.

³⁶ Ibidem, s. 12.

Źródła drukowane:

- II. *Sprawozdanie Dyrekcji Polskiego Gimnazjum Realnego z prawami szkół rządowych w Borszczowie za rok szkolny 1910/1911*, Borszczów 1911.
- III. *Sprawozdanie Dyrekcji Polskiego Gimnazjum Realnego z prawami szkół rządowych w Borszczowie za rok szkolny 1911/1912*, Borszczów 1912.
- IV. *Sprawozdanie dyrekcji prywatnego gimnazjum realnego w Borszczowie za rok 1912/1913*, Borszczów 1913.
- M. Janelli, K. Missona, *Zbiór ustaw i rozporządzeń odnoszących się do szkół średnich w Galicji*, t. 1: *Szkola*, z. 1, Lwów 1914.
- Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* wydany pod redakcją F. Sulimirskiego, B. Chlebowskiego i W. Walewskiego, t. I, Warszawa 1880.
- Sprawozdanie Rady Szkolnej Krajowej o stanie wychowania publicznego za rok 1910/1911. Szkoły średnie*, Lwów 1912.
- Sprawozdanie z działalności Zarządu Towarzystwa Szkoły Średniej w Czortkowie w roku szkolnym 1913/1914*, [w:] *Sprawozdanie dyrekcji prywatnego gimnazjum im. Juliusza Słowackiego w Czortkowie za rok 1913/1914*, Czortków 1914, s. 40.
- Wybory do Rady Państwa*. „Gazeta Lwowska”, nr 68 z 25 marca 1897 r., s. 2.
- Zasady przyzwoitego zachowania się uczniów szkół średnich*, według Juliusza Wisnara, oprac. Jan Piątek, Lwów 1912.

Opracowania:

- M.J. Adamczyk, *Edukacja a przeobrażenia społeczności żydowskich w monarchii habsburskiej 1774–1914*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, No 2034, Prace Pedagogiczne CXXIV, Wrocław 1998.
- G. Czerwiński, *Stanisław Kryczyński wspomnienia, utwory poetyckie, eseje*, Białystok 2014.
- H. Góra, *Kazimierz Sośnicki*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 40, Warszawa–Kraków 2000–2001, s. 612–615.
- A. Kozikowski, *Szymon Wierdak (1883–1949). Wspomnienie pośmiertne*, „Sylwan” 1949, t. 93, nr 3–4, s. 3–7.
- H. Kramarz, *Stan ilościowy gimnazjów galicyjskich w latach 1867–1914*, „Studia Historyczne” 29, 1986, z. 3 (114), s. 359–383.
- S.I. Możdżeń, *Reformy szkoły średniej w Galicji w latach 1884–1914*, Kielce 1989.
- A. Puszcza, *Nauczyciele historii i geografii państwowych szkół średnich w Galicji w okresie autonomii (1868–1914)*, Lublin 1999.
- K. Rędziński, *Żydowskie szkolnictwo świeckie w Galicji w latach 1813–1918*, Częstochowa 2000.
- K. Sanojca, *Relacje polsko-ukraińskie w szkolnictwie państwowym południowo-wschodnich województw Drugiej Rzeczypospolitej*, Kraków 2013.
- J. Starnawski, *Dropiowski Władysław*, [w:] *Słownik badaczy literatury polskiej*, red. J. Starnawski, Łódź 1998, t. 2, s. 102–103.
- M. Stinia, *Gimnazjum klasyczne czy realne? Dylematy średniego szkolnictwa prywatnego w Galicji 1867–1914*, [w:] *Galicja. Studia z dziejów społeczno-gospodarczych*, red. M. Baczkowski, T. Kargol, Kraków 2017, s. 53–66.
- M. Stinia, *Narodziny uczniowskiej samorządności w świetle materiałów źródłowych z gimnazjum w Stanisławowie (1911)*, „Rocznik Przemyski. Historia” t. 56, z. 1 (25), 2020, s. 151–160.
- M. Stinia, *Rola społeczeństwa galicyjskiego jako organizatora średniego szkolnictwa prywatnego w okresie autonomii*, [w:] *Z dziejów polskiej kultury i oświaty od średniowiecza do początków XX wieku*, red. K. Jakubiak, T. Maliszewski, Kraków 2010, s. 133–144.
- M. Stinia, *U początków uczniowskiej samorządności – gminy szkolne w autonomicznej Galicji* (w druku).
- S. Wołoszyn, *Kazimierz Sośnicki (1883–1976), pedagog, profesor UMK*, [w:] *Toruńscy twórcy nauki i kultury (1945–1985)*, Warszawa 1989, s. 295–301.